

*Edyta Świnarska\**

## OCHRONA DÓBR KULTURY PRZED ZAGROŻENIAMI ŚRODOWISKOWYMI W KONTEKSCIE ZARZĄDZANIA BEZPIECZEŃSTWEM EKOLOGICZNYM

**Z a r y s t r e ś c i:** Zmiany w środowisku naturalnym, które zostały wywołane wieloletnią niekontrolowaną działalnością człowieka i natury doprowadziły do obecnej sytuacji, w której to zarysowało się niebezpieczeństwo, zarówno dla zdrowia i życia ludzkiego, jak i spustoszenia środowiska oraz dziedzictwa kulturowego. Ingerencja człowieka w przyrodę doprowadziła do tego, iż coraz bardziej uwidaczniają się zmiany klimatyczne, zanieczyszczenia biosfery, skażenia gleby i zatrucia wody, kwaśne deszcze oraz trzęsienia ziemi. To my, istoty ludzkie musimy dokonać od zaraz globalnych zmian we wszystkich sektorach naszego życia. Inaczej grozić nam będzie totalna zagłada. Do tego potrzebna jest zmiana naszej mentalności poprzez wzrost świadomości, którą może zmienić tylko edukacja społeczeństwa.

Celem niniejszej publikacji jest identyfikacja zagrożeń ekologicznych, wpływających negatywnie na bezpieczeństwo dóbr kultury, jak również próba zidentyfikowania sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez zarządzanie bezpieczeństwem ekologicznym oraz walki z zagrożeniami ekologicznymi mającymi na nie znaczący wpływ.

**S ł o w a k l u c z o w e:** zarządzanie bezpieczeństwem ekologicznym, zagrożenia ekologiczne, dobra kultury, bezpieczeństwo dziedzictwa kulturowego.

**K l a s y f i k a c j a J E L:** L 21

### WSTĘP

Ochrona śladów działalności człowieka w przeszłości, jego dorobku kulturalnego i artystycznego, oraz osiągnięć nauki stanowi wielkie, humanistyczne zadanie współczesnego społeczeństwa. Szybki postęp techniczny, uprzemysławianie wielu obszarów globu ziemskiego, wielkie budowle i roboty ziemne - wszystko to, zwiastując postęp w warunkach życia człowieka i rozwój cywilizacji, zagraża jednak zniszczeniem śladów dawnych

\* Adres do korespondencji: Edyta Świnarska, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Żytnia 39, 08-110 Siedlce, e-mail: [edyta.swinarska@uph.edu.pl](mailto:edyta.swinarska@uph.edu.pl)

kultur [Ptaśnik, 1969, s. 249]. Stale narastające procesy urbanizacyjne, dążenie do modernizacji starych ośrodków miejskich i unowocześnienia życia ludzi zamieszkujących zabytkowe zespoły, co stanowi tak charakterystyczną cechę naszych dni, mogą w poważnej mierze przyczynić się do zagłady wielu zabytkowych budowli posiadających znaczenie dla historii kultury i architektury nie tylko poszczególnych narodów, ale wchodzących w skład wspólnego dorobku kulturalnego ludzkości. Stąd znaczenie wysiłków podejmowanych przez poszczególne kraje w kierunku prawnego i praktycznego otoczenia ochroną zabytków przeszłości, a także powstanie idei międzynarodowej współpracy w dziedzinie ochrony zabytków, zwłaszcza tych, które specjalną rolę odgrywają w kulturalnym dorobku ludzkości, stanowiąc pewnego rodzaju etapy historyczne w rozwoju społeczeństw i ich kultur.

Zagrożenia dla dóbr kultury mogą być też związane z funkcjonowaniem systemu ochrony i zarządzania. W raporcie okresowym ocena efektywności ochrony, zarządzania i monitorowania dobra dziedzictwa i jego wyjątkowej uniwersalnej wartości zajmuje ważne miejsce. W kontekście zarządzania bezpieczeństwem ekologicznym państwa występuje zatem szereg narzędzi, które wspomagają ochronę dóbr kultury. Zostały one opisane w dalszej części publikacji.

## 1. CHARAKTERYSTYKA WSPÓŁCZESNYCH ZAGROŻEŃ EKOLOGICZNYCH

Pomimo tego, iż obecnie nie ma zagrożeń charakterystycznych dla okresu „zimnej wojny” oraz raczej nie zagraża nam widmo globalnego konfliktu, to jednak obecna sytuacja jaką mamy na świecie niesie szereg nowych zagrożeń gdyż świat, w którym obecnie żyjemy stwarza coraz to więcej sytuacji negatywnych. Z perspektywy czasu widać jednak, że o bezpieczeństwo należy zabiegać na co dzień.

Zagrożenia zawsze towarzyszyły człowiekowi od zawsze i bezwzględnie są one nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji, a wraz z rozwojem cywilizacji zmienia się jedynie ich rodzaj, natężenie, przyczyny powstania oraz skutki jakie one wywołują. Natomiast skutki zagrożeń można porównać do zniszczeń spowodowanych działaniami wojennymi, gdyż niosą za sobą zarówno ofiary ludzkie, jak i spustoszenia środowiska oraz dziedzictwa kulturowego [Otwinowski, 2011, s. 35]. Według wielu specjalistów, którzy zajmują się tą problematyką za większość tych zagrożeń odpowiada człowiek, ale są również zagrożenia, które nie wynikają bezpośrednio z działalności człowieka wówczas mamy do czynienia z katastrofami naturalnymi.

Jednymi z najbardziej poważnych problemów dla ludzkości w XXI wieku są zagrożenia ekologiczne. Jest to postępujący proces niszczenia środowiska

naturalnego człowieka. Zjawisko to nie jest nowe i ma ono cechy globalne. Począwszy od lat 60-tych, kiedy to wielkie mocarstwa opanowały energię jądrową i rozpoczęły przeprowadzanie wybuchów atomowych, nastąpiło zagrożenie unicestwienia, zarówno przyrody, jak i dóbr kulturowych na całym świecie. Obecnie do globalnych zagrożeń ekologicznych ostatniej dekady zalicza się przede wszystkim:

- Ocieplanie się klimatu;
- Zanik warstwy ozonowej;
- Kurcząca się szybko powierzchnia lasów amazońskich i syberyjskich;
- Narastający deficyt wody słodkiej;
- Kurczący się areal gruntów rolnych;
- Narastające skażenia chemiczne i radioaktywne.

Zmiany te prowadzą do szybkiego zmniejszania się różnorodności biologicznej, która z kolei ma istotne znaczenie dla ról, jakie spełniają ekosystemy, tj. natura: regulowaniem klimatu, wodą i powietrzem, żyznością gleb oraz produkcją żywności, paliw, włókien i leków. Jest ona niezbędna do utrzymania długofalowego funkcjonowania rolnictwa i rybołówstwa, a także stanowi podstawę wielu procesów przemysłowych oraz produkcji nowych leków.

Wskutek wylesiania Półwyspu Indyjskiego zmienił się klimat: na pewnych obszarach zmniejszyły się opady deszczu, a inne nawiedzane są powodzią. Zagrożone jest wszystko i wszędzie. Wymieranie gatunków na całym świecie przybrało już rozmiary epidemii. Walka o ochronę tropików jest taka trudna przede wszystkim dlatego, że przeciwnikiem są często potężne korporacje, za którymi stoją wielkie pieniądze [Wiszniewska, 2010]. Niestety fundacje ekologiczne nie dysponują wystarczająco dużymi finansami, aby móc temu zaprzestać. Tropikom zagraża wydobycie ropy naftowej, eksploatacja górnicza, projekty rozwoju infrastruktury czy inwestycje hydroenergetyczne.

Nieunikniony dalszy postęp cywilizacyjny wymagał będzie skuteczniejszych rozwiązań ochronnych i ścisłego powiązania z zagadnieniami planowania przestrzennego. Zmiany środowiska naturalnego, które zostały wywołane niekontrolowaną działalnością człowieka doprowadziły do sytuacji, w której zarysowało się niebezpieczeństwo dla jego dalszej egzystencji i otaczającego go świata [Otwinowski, 2011, s. 37]. Ingerencja człowieka w przyrodę doprowadziła do tego, że coraz bardziej uwidaczniają się zmiany klimatyczne, zanieczyszczenia biosfery, skażenia gleby i zatrucia wody, kwaśne deszcze, a co za tym idzie, do degradacji wielu dóbr kulturowych.

Należy, więc jak najszybciej dokonać globalnych zmian we wszystkich sektorach codziennego życia, bowiem jak powiedział w Montrealu Richard Kinley, ekspert ONZ: „Nie wojny, głód, choroby lecz zmiany klimatyczne są najgorszym zagrożeniem dla świata. Straty związane ze zmianami klimatycznymi

rosną od 40 lat, ale najgorsze dopiero przed nami. Nie ma miesiąca bez informacji przekazywanych przez naukowców o niekorzystnych zjawiskach powodowanych efektem cieplarnianym. Najnowszy dramatyczny komunikat dotyczy regeneracji warstwy ozonu nad Antarktyką - będzie ona trwać dłużej niż zakładano, powrót do stanu z roku 1980 nie nastąpi w roku 2050, lecz w 2065. Powodem jest więcej niż szacowano źródeł emitujących niepożądane substancje - lodówki, systemy klimatyzacyjne, samochody, ale przede wszystkim dymy z zakładów przemysłowych spalających węgiel, ropę i gaz." [Rzeczpospolita, 2005].

Naturalne środowisko niemal na całym świecie jest narażone na bardzo wiele, różnych zagrożeń. Najważniejszym z nich jest bez wątpienia efekt cieplarniany (Greenhouse efekt), który polega na tym, że promieniowanie z przestrzeni kosmicznej nie jest odprowadzane w równym stopniu w kosmos ze względu na obecność w atmosferze dwutlenku węgla, metanu i innych gazów. Ocenia się, że rocznie do atmosfery przedostaje się około 18 mld. ton CO<sup>2</sup>. W związku z tym systematycznie podnosi się temperatura na Ziemi. Przed rokiem 1850 koncentracja CO<sup>2</sup> wynosiła około 280 cząstek na milion, a w 1989 roku liczba ta wzrosła do 345 cząstek na milion [Otwinowski, 2011, s. 37]. Z długo terminowych prognoz wynika, że w połowie XXI wieku możemy spodziewać się od 400 do 600 cząstek na milion.

Kolejną grupą zagrożeń są zagrożenia chemiczne, które ze względu na swoje właściwości fizyko-chemiczne oraz biologiczne stanowią duże zagrożenie dla ludzi i środowiska. Na terenie samej Polski funkcjonuje 160 zakładów chemicznych, zgodnie z Ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska [Dz. U. Nr 62, poz. 627 ze zm.] i przepisami wykonawczymi do zakładów stwarzających zwiększone i duże ryzyko powstania poważnej awarii przemysłowej [Państwowa Inspekcja Pracy, 2000]. Największe niebezpieczeństwo stanowią zakłady na Lubelszczyźnie (16) oraz w województwach: Kujawsko-pomorskim (16), Pomorskim (15), Śląskim (15), Zachodnio-pomorskim (13), Małopolskim (13), a najmniejsze w Świętokrzyskim (3) i Mazowieckim (4). W tej liczbie ponad 80 największych zakładów stwarza potencjalne zagrożenie dla około 1/3 terytorium kraju [Otwinowski, 2011, s. 38].

Wśród niebezpiecznych substancji chemicznych, które są wykorzystywane w produkcji oraz utrzymywane w zakładach należy chlor i amoniak. Około 55 tysięcy ton stanowi amoniak, a 8,5 tysiąca ton stanowi chlor. W wyniku jakiegokolwiek awarii te niebezpieczne substancje chemiczne stanowią poważne zagrożenie dla ludzi, środowiska oraz różnego rodzaju dóbr kultury [Otwinowski, 2011, s. 38]. Również należy pamiętać, że po drogach naszego kraju krążą autocysterny przewożące niebezpieczne związki chemiczne, które w przypadku kolizji drogowej też są poważnym zagrożeniem.

W ciągu ostatnich lat wiele państw pozbyło się nielegalnie odpadów radioaktywnych poprzez zatopienie w morzach i oceanach. Nielegalne transporty z odpadami przemycano głównie pomiędzy Belgią a Niemcami oraz w kierunku państw trzeciego świata. Te transporty odbywały się zazwyczaj w tajemnicy przed szeroką opinią publiczną. Obecnie praktyka ta jest surowo zabroniona, a odpady takie można przerabiać w wyspecjalizowanych zakładach.

Świadomość powagi problemu ochrony środowiska oraz dziedzictwa kulturowego, zarówno w Polsce, jak i na świecie stale wzrasta i ma coraz więcej zwolenników. Te sprawy zajmują coraz więcej miejsca na łamach prasy, radia i telewizji. Ruch „Zielonych” rozwija się w wielu państwach w tym i w Polsce.<sup>1</sup> Na szczęście, coraz częściej problemy związane z zagrożeniami wynikającymi z niszczącej działalności człowieka znajdują się w centrum uwagi rządów wielu krajów, w tym Polski, co pozwala wierzyć, iż z biegiem lat świadomość ludzi w tej dziedzinie znacznie wzrośnie i zapobiegnie kolejnym degradacjom środowiska i dóbr kultury.

Z kolei Konwencja Światowego Dziedzictwa nakłada na Państwa-Strony obowiązek cyklicznego raportowania z realizacji postanowień Konwencji. Dla prawidłowego wdrażania Konwencji Komitet Światowego Dziedzictwa ustanowił proces monitoringu kontrolnego [Wytyczne operacyjne, art.169–176] i proces sprawozdawczości okresowej [Wytyczne operacyjne, art.201]. Za główne cele sporządzania sprawozdań okresowych uznano między innymi: możliwość sprawdzenia czy wyjątkowa uniwersalna wartość dobra została zachowana; dostarczenie aktualnych informacji o dobrach światowego dziedzictwa, umożliwiających dokumentowanie zmieniających się okoliczności i stanu zachowania tych dóbr [Wytyczne operacyjne, art. 113 oraz 199–210].

W obu tych procesach problem zagrożeń jest bardzo ważnym zagadnieniem. Komentarz zawarty w Formularzu sprawozdawczości okresowej z realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa w Sekcji II dotyczącej stanu zachowania poszczególnych dóbr zawiera m.in. szczegółowe informacje dotyczące rozpoznawania zagrożeń [Wytyczne operacyjne, Aneks 7, Sekcja II, Rozdz. III ] Jest tutaj wskazanie, że w raporcie okresowym ustalając poszczególne problemy i zagrożenia, czyli identyfikując czynniki mające wpływ na dobro należy wziąć pod uwagę czynniki, które zostały wymienione w schemacie wniosku o wpis na Listę, na przykład: presja urbanistyczna, presja środowiskowa, katastrofy naturalne i przygotowanie na nie, presja turystyczna/związana z ruchem odwiedzających, liczba mieszkańców. Problemy i zagrożenia, które powinny zostać uwzględnione obejmują: trzęsienia ziemi, powodzie, osuwiska, wibracje, zanieczyszczenie przemysłowe, wandalizm, kradzieże, grabież, zmiany

<sup>1</sup> W Polsce ochroną środowiska zajęto się w 1998 roku podczas obrad Okrągłego Stołu przy tak zwanym zielonym stoliku ekologicznym. Wówczas to opracowano założenia i przesłanki do Polityki ekologicznej państwa.

w kontekście fizycznym dóbr, kopalnictwo, wylesianie, kłusownictwo, jak również zmiany zagospodarowania przestrzennego, rolnictwo, budowę dróg, działalność budowlaną, turystykę.

Należy także przedstawić komentarz na temat stopnia zagrożenia dobra przez poszczególne negatywne czynniki oraz ocenić czy oddziaływanie tych czynników na dobro rośnie czy maleje. Niezbędne jest także określenie metod, które umożliwią przeciwdziałania niebezpieczeństwom zagrażającym lub mogącym stworzyć zagrożenie dla dóbr kultury oraz powiązanie zidentyfikowanych zagrożeń z konkretnymi działaniami zaradczymi -działaniami już podjętymi lub działaniami planowanymi w przyszłości [Fortuna-Marek, 2015, s.60].

W podsumowującej raport części dokonuje się m.in. analizy niezwykle istotnej z punktu widzenia ochrony wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra oraz zarządzania dobrem. Konieczne jest tutaj określenie (dla każdego z sześciu negatywnych czynników osobno):

- w jaki sposób zidentyfikowane wcześniej negatywne czynniki wpływają na kryteria światowego dziedzictwa oraz na atrybuty
- jakie działania podejmowane są w celu przeciwdziałania tym zagrożeniom (negatywnym czynnikiem);
- jakie działania monitorujące są podejmowane w celu określenia zakresu i poziomu oddziaływania czynników
- czy oddziaływanie tych czynników na dobro rośnie czy maleje
- jakie są ramy czasowe dla tych działań (tzn. dla działań i dla monitoringu) [Fortuna-Marek, 2015, s.61].

Konieczne jest także wskazanie instytucji wiodącej (i innych zaangażowanych) odpowiedzialnej za podejmowanie tych działań.

Przedstawiony proces sporządzania raportu okresowego dla dóbr światowego dziedzictwa, przeanalizowany pod kątem zagadnienia zagrożeń jednoznacznie wskazuje, że sprawozdawczość ta ukierunkowana jest na ocenę czy wyjątkowa uniwersalna wartość miejsca została zachowana oraz jak funkcjonuje system ochrony i zarządzania [Fortuna-Marek, 2015, s.62]. W charakterystyce zagrożeń do opracowania Planu Zarządzania dobrami kultury aktualnie obowiązujący Formularz sprawozdawczości okresowej z realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa może być zatem bardzo pomocnym narzędziem.

Rozważając zagrożenia związane z systemem ochrony i zarządzania uwzględnić należy elementy składające się na krajowy i lokalny system, przy czym zarządzający dobrem ma najczęściej większe możliwości reagowania na zagrożenia występujące w systemie lokalnym. I tak różne zagrożenia mogą dotyczyć: spraw własnościowych i zarządcy miejsca (struktura własnościowa i koordynacja), służb konserwatorskich i nadzoru, kwestii prawnych (formy ochrony i możliwości egzekwowania ochrony), finansowania, działań

praktycznych związanych z konserwacją, prac badawczych oraz kwestii związanych z edukacją, promocją i popularyzacją.

Poza zagrożeniami odnoszącymi się do poszczególnych elementów tworzących system ochrony i zarządzania (organizacja zarządcy, prawo, finansowanie, badania, edukacja etc.) zagrożeniem może być też brak spójnych, skoordynowanych, komplementarnych działań zarządców, służb konserwatorskich odpowiedzialnych za ochronę, samorządów lokalnych oraz instytucji odpowiedzialnych za monitorowanie [Fortuna-Marek, 2015, s.73]. Zagrożeniem dla odpowiednio funkcjonującego systemu jest też nieuwzględnianie w procesie zarządzania dobrem lokalnych społeczności i szeroko pojmowanych interesariuszy.

Ocena stanu dobra i identyfikacja oddziałujących na nie zagrożeń zależy od skali, typu i specyfiki miejsca (np. pojedynczy obiekt, złożony zespół urbanistyczny czy krajobraz kulturowy). Wszystkie zagrożenia (istniejące i potencjalne) powinny być monitorowane w ramach procesu monitoringu.

Z kolei likwidowanie skutków zagrożeń, które wystąpiły oraz przeciwdziałanie zagrożeniom potencjalnym powinno odbywać się w oparciu o Plan/Plany Działania – dokumenty realizacyjne do Planu Zarządzania. Taka metoda identyfikowania i charakterystyki zagrożeń dla dóbr kultury – z jednej strony skierowana na ochronę i zachowanie wyjątkowej uniwersalnej wartości miejsca, z drugiej zaś dotycząca szerokiego wachlarza zagrożeń dla systemu ochrony i zarządzania oraz uwzględniająca szeroko rozumiane otoczenie i środowisko pozwala na całościowe spojrzenie na tę problematykę.

## 2. NEGATYWNE SKUTKI ODDZIAŁYWAŃ ZAGROZEŃ EKOLOGICZNYCH NA DOBRA KULTURY

Dobra kultury współczesnej stanowią obiekty architektury, obszary zabudowy i inne tereny, które w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Dz. U. Nr 3 poz. 162 z dnia 23 lipca 2003r.] nie są zabytkami. Samo pojęcie dóbr kultury współczesnej zostało sformułowane w art. 2 pkt.10 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jako niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Problematyka ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury była już niejednokrotnie poruszana. Od pierwszych artykułów poświęconych tym tematom minęło już wiele lat, a w tym czasie nastąpiły istotne zmiany prawne. Pierwsza pojawiła się regulacja normująca zagadnienia związane z ochroną – ustawa o ochronie

osób i mienia wraz z kompletem przepisów wykonawczych oraz liczne akty prawne resortu kultury – ustawa o muzeach, regulamin ogólnych warunków wykonania ochrony w jednostkach podległych, podporządkowanych lub nadzorowanych przez Ministra Kultury. W końcowym etapie prac legislacyjnych jest rozporządzenie dotyczące bezpieczeństwa zbiorów muzealnych oraz nowa ustawa o zabytkach, która zastąpi obowiązującą od 1962 r. ustawę o ochronie dóbr kultury.

Większość osób łączy to zagrożenie tylko i wyłącznie z kradzieżami [Ogrodzki, 2003, s.19]. Nie jest to jednak prawda, przestępczość przeciwko dobrom kultury jest bardziej złożona i skomplikowana, niż to się może zdawać na pierwszy rzut oka.

Nie można zapomnieć o jeszcze jednym aspekcie przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury. Straconych dzieł sztuki nie można zastąpić. Pieniądze można wydrukować, za inne przedmioty materialne można uzyskać odszkodowanie, bądź po prostu kupić je ponownie [Ogrodzki, 2003, s.22]. Dziedzictwa kulturowego nie da się zastąpić w tak prosty sposób – jest ono niepowtarzalne.

Niestety, duży wpływ na bezpieczeństwo kulturowe może mieć także ekologia, bowiem zagrożenia ekologiczne częstokroć mogą zagrażać dobrom kultury (zwłaszcza tym architektonicznym). Szczególnie niebezpieczne są w tym obszarze zmiany klimatyczne oraz emisja szkodliwych substancji. Niestety widocznym tego przykładem są zabytki starego Krakowa (jednego z najbardziej zanieczyszczonych miast Polski i Europy), gdzie negatywny wpływ na skarby architektury mają: warunki topograficzne i klimatyczne, utrudniające wentylację mas powietrza i powodujące kumulację zanieczyszczeń, jak i ich dużą emisję, pyłowe i gazowe zanieczyszczenia emitowane przez nadmiernie skoncentrowane na terenie miasta zakłady przemysłu ciężkiego i energetykę oraz transport samochodowy. Nie bez znaczenia są także „niskie emisje” z palenisk domowych oraz zanieczyszczenia średniego i dalekiego zasięgu transportowane z zakładów przemysłowych i energetycznych rozmieszczonych na obrzeżach miasta, a także z Górnego Śląska, Tarnowa, a nawet z Ostrawy. Już krótki spacer przez historyczne centrum miasta pozwala zauważyć różne przejawy zniszczenia elementów kamiennych [Marszałek, 2000]. Na ich powierzchni obserwujemy czarne naloty oraz złuszczenia (eksfoliacje) zewnętrznych warstw, zatarcie pierwotnych kształtów, a nawet całkowity rozpad, powodowany utratą spistości (dezintegracja granularna).

Czynniki naturalne oraz antropogeniczne każdego dnia stawiają naszą planetę przed zagrożeniem katastrofy ekologicznej, której ofiarami są ludzie, zwierzęta, rośliny oraz dobra kultury. Do zanieczyszczenia środowiska dochodzi codziennie i przyczyniamy się do tego wszyscy swoimi małymi aktywnościami [Wrześniewska, 2017, s.45]. Coraz to nowsze wynalazki prowadzą do większego



zapotrzebowania w energię, to skutkuje większym wydobyciem surowców energetycznych, wycinką lasów deszczowych, powstaniem fabryk niekorzystnie wpływających na otaczające je środowisko, większą emisją zanieczyszczeń, prowadzącą między innymi do globalnego ocieplenia klimatu, zakwaszenia zbiorników wodnych, powstania smogu itd. itp. Zaczyna to trochę przybierać kształt łańcucha zagłady. Według R. Ingersoll'a „Przyroda nie zna nagrody ani kary, zna tylko konsekwencje” i to z tym ciężarem przyjdzie żyć kolejnym pokoleniom ludzi.

### 3. PLANOWANIE DZIAŁAŃ OCHRONY DÓBR KULTURY

Bez wątplenia należy zgodzić się z tym, iż polityka bezpieczeństwa państwa powinna uwzględniać różne determinujące ją czynniki: demograficzny, geograficzny, ekonomiczny, historyczny, psychologiczny, socjologiczny i ustrojowy [Wojtaszczyk, 2009, s. 13]. Dlatego też niemniej ważny jest także aspekt kulturowy.

W dziejach cywilizacji, określanych często mianem dziejów wojen, już od czasów starożytnych mamy do czynienia z problematyką konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego, a mówiąc konkretnie, ochrony jego poszczególnych elementów [Kubiak, 2012, s. 193].

Funkcjonujący dotychczas system ochrony zabytków w Polsce stanowi typowy przykład administracji reglamentacyjnej, działającej przede wszystkim za pomocą nakazów i zakazów [Purchla, 2011, s.79]. Nie jest on wzbogacony systemem mechanizmów ekonomicznych wzmacniających skuteczność ochrony dóbr kultury, opartym także m.in. na instytucjach cywilnoprawnych.

W Polsce, po uzgodnieniu z przedstawicielami wszystkich wojewodów oraz ministrów (zainteresowanych kierowników urzędów centralnych) opracowano zestawienie funkcjonujących na terenie kraju systemów monitorowania zagrożeń, wykorzystywanych metod, źródeł i przeznaczenia pozyskanych informacji (Tab. 1). W odniesieniu do zakresu kompetencji i zadań realizowanych w warunkach sytuacji kryzysowej kierowano się m.in. postanowieniami ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie oraz ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (z późn. zm.) [Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2012, s.299].

Dotychczasowe doświadczenie polskiej transformacji w kwestii dziedzictwa i jego ochrony wymusza pilną potrzebę nowego otwarcia. Dziedzictwo kulturowe to nie balast, lecz szansa – jednak pod warunkiem, iż spojrzymy na nie wielowymiarowo i bez wstępnych ograniczających założeń [Purchla, 2011, s.79]. Koniecznością chwili staje się przełamanie syndromu obłożonej twierdzy, jaką stała się na naszych oczach ochrona zabytków w Polsce.

Tabela 1. Zadania w zakresie monitorowania zagrożeń realizowane przez ministrów, kierowników urzędów centralnych i wojewodów

MINISTER WŁAŚCIWY DO SPRAW KULTURY I OCHRONY DZIEDZICTWA NARODOWEGO						
Dział	Obszar odpowiedzialności ustawowej	Instytucja podległa/nadzorowana	Zadania z zakresu zarządzania kryzysowego	Zadanie główne w warunkach sytuacji kryzysowej		
kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	rozwój i opieka nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym	Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych	- zabezpieczenie dóbr kultury i archiwów państwowych przed skutkami zagrożeń (w tym zagrożeń militarnych)	Zabezpieczenie dóbr kultury i archiwów państwowych przed skutkami zagrożeń		
	sprawy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, miejsc pamięci narodowej, edukacji kulturalnej, organizacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych itp.	Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa				
Monitorowanie zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego i archiwów						
Podstawa prawna	Podmiot odpowiedzialny	Podlegają monitoringowi	Wykorzystywane metody	Rodzaj i częstotliwość zbierania danych	Źródła informacji	Sposób wykorzystania informacji
- rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	- Dyrektor Biura Administracyjno-Budżetowego MKiDN - kierownicy jednostek podległych i nadzorowanych	zagrożenia mające wpływ na dziedzictwo kulturowe i jego ochronę	analiza powszechnie dostępnych informacji	w zależności od potrzeb	- komunikaty IMGW - informacje uzyskiwane od służb (w zależności od rozwoju sytuacji) oraz kierowników podległych/nadzorowanych jednostek	opracowania dla kierownictwa MKiDN (w tym na potrzeby Zespołu Zarządzania Kryzysowego)

Źródło: *Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2012*, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, Cz. II – Zespół Przedsięwzięć Na Wypadek Sytuacji Kryzysowych, s. 238.

Tylko umiejętne i harmonijne włączenie dziedzictwa do wielkiej zmiany cywilizacyjnej, jakiej jesteśmy dziś świadkami, daje gwarancję jego skutecznej ochrony. Trzeba przy tym podkreślić szerokość, złożoność i interdyscyplinarność problematyki ochrony zabytków w warunkach gospodarki rynkowej oraz postępującej globalizacji. Ta nowa sytuacja zmusza do zmiany dotychczasowej – pasywnej – filozofii ochrony. Żadne zmiany światopoglądowe i polityczne w Polsce nie spowodowały jak dotychczas przełomu w podejściu do zagadnień ochrony przez zarządzanie dziedzictwem [Purchla, 2011, s.79-80]. Nie ulega dziś wątpliwości, że obecny system nie ochroni bardzo dużej części zasobu zabytkowego, zwłaszcza że nie ma w nim mechanizmów umożliwiających adaptację do zmieniających się warunków.

Z kolei współpraca międzynarodowa na polu ochrony zabytków ma znaczenie ideowe, naukowe i praktyczne dla rozwiązywania zagadnień teoretycznych, z powodzeniem też jest wykorzystywana w bezpośrednich akcjach ratowania poszczególnych obiektów zabytkowych.

Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Spraw Wychowania, Nauki i Kultury, znana powszechnie pod skrótem UNESCO od inicjałów jej nazwy w języku angielskim (United Nations Educational, Scientific and Cultural

Organisation) przywiązuje ogromną wagę do roli zabytków w życiu kulturalnym i społecznym narodów i całej ludzkości. Uważa, iż przekonanie o ich znaczeniu i posłannictwie przyczynia się „do uświadomienia sobie ich godności narodowej” oraz, że konserwacja i należyte wykorzystanie dóbr kultury, „sprzyjają wzajemnemu zrozumieniu się między narodami i służą w ten sposób sprawie pokoju” [Wstęp do zalecenia z dnia 19 listopada 1968 r. w sprawie zabezpieczenia dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty publiczne lub prywatne].

Zaleca się Państwom członkowskim, aby dawały pierwszeństwo zabezpieczeniu dóbr kultury, aby zachować otoczenie i historyczny charakter tych dóbr. Państwa członkowskie powinny wprowadzać bądź utrzymać w mocy, zarówno na szczeblu krajowym jak i lokalnym, przepisy prawne zapewniające zabezpieczenie i ratowanie zagrożonych dóbr kultury [Ptaśnik, Sieroszewski, 1969, s. 253]. W Polsce postanowienia Ustawy z dnia 15 lutego 1962r. całkowicie realizują ten postulat.

#### 4. PLANY DZIAŁANIA, JAKO NARZĘDZIE SYSTEMU ZARZĄDZANIA DOBRAMI KULTURY

Próby budowy modelu zarządczego znajdujemy już w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23.07.2003, która wprowadza system dokumentów strategicznych w postaci krajowego, wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu ochrony zabytków [Kowalski, 2013, s.6]. Kwestie zarządzania są również w centrum uwagi dyskusji dotyczącej ochrony i udostępniania miejsc światowego dziedzictwa. Wskazania dotyczące systemów zarządzania oraz dokumentów z tym związanych znajdują istotne miejsce w podstawowym dokumencie wykonawczym, jakim są Wytyczne Operacyjne do Realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa. Można powiedzieć, że trwające poszukiwania optymalnej formuły planu zarządzania miejscem światowego dziedzictwa są obecnie najistotniejszymi działaniami na rzecz doskonalenia systemów ochrony zabytków w skali globu [Purchla, 2011, s.5]. W działania te wpisują się także zarządcy wielu dóbr opracowując i wdrażając, w różny sposób przygotowane i dotyczące różnych aspektów związanych z ochroną i zarządzaniem, plany zarządzania poszczególnymi dobrami.

Odnosząc się do zapisów Wytycznych Operacyjnych mówiących, że: Narzędzia ustawowe i regulacyjne na poziomie krajowym i lokalnym powinny zapewnić przetrwanie dobra i jego ochronę przed rozwojem i zmianami, które mogą negatywnie wpływać na dobra kultury lub integralność i/lub autentyczność dobra, Państwa-Strony powinny zapewnić pełne i skuteczne wdrożenie tych narzędzi [Art. 98, Wytyczne Operacyjne do Realizacji Konwencji światowego dziedzictwa] uznać można, że realizacja odpowiednio zaprogramowanych Planów

Działania – odpowiadających zaleceniom sformułowanym w Planie Zarządzania – może stać się skutecznym mechanizmem pozwalającym na wdrożenie ustawowych i regulacyjnych narzędzi.

Plany Działania winny w sposób praktyczny odpowiadać na wnioski i zalecenia (cele, priorytety i kierunki działań) określone w Planie Zarządzania miejsca światowego dziedzictwa. Funkcjonalna rola Planów Działania jest zdefiniowana w Planie Zarządzania. Plan Działania powinien być w taki sposób zdefiniowany, by mógł być w trakcie jego realizacji modyfikowany w zależności od bieżących potrzeb. Monitorowanie (poprzez wskaźniki) zadań zaplanowanych w Planach Działania ma zapewnić efektywność jego wprowadzania (realizacji) [Fortuna-Marek, Siwek, 2015, s.77]. Przyjmuje się następujące założenia ogólne związane z opracowaniem Planów Działania dla światowych dóbr kultury:

1. Zależność i podrzędność Planów Działania w stosunku do Planu Zarządzania.
2. Korelacja Planów Działania z zaleceniami Planu Zarządzania.
3. Plany Działania mogą opracowywać i realizować różne podmioty – odpowiedzialne lub zainteresowane danym problemem, lecz rolą Zarządzającego (lub jednostki koordynującej zarządzanie) dobrem (niezależnie od jego charakteru) jest koordynowanie tych działań i piecza nad zgodnością każdego Planu Działania z celami Planu Zarządzania.
4. Poszczególne Plany Działania w stosunku do Planu Zarządzania mają z założenia charakter wycinkowy – dotyczą konkretnego problemu, zagadnienia, a nie całości problematyki zawartej w Planie Zarządzania. Suma wszystkich Planów Działania powinna jednak odpowiadać całemu spectrum zagadnień określonych w Planie Zarządzania.
5. Plany Działania mogą mieć różny czas realizacji i harmonogram zależny od rodzaju i charakteru działań, których dotyczą [Art. 112, Wytoczne Operacyjne].
6. Plany Działania jako dokumenty realizacyjne nie powinny mieć rozbudowanej, opisowej struktury.
7. Należy założyć, że Plany Działania będą dotyczyć zarówno różnego rodzaju zadań, prac, działań, które realizowane są w ramach istniejącego systemu niezależnie od inspiracji Planu Zarządzania, jak również nowych działań wynikających wprost z zapisów Planu Zarządzania.

W dokumencie strategicznym jakim jest Plan Zarządzania – zawsze powinny odpowiadać i reagować na bieżące i przewidywane potrzeby związane z realnym utrzymaniem, odpowiednim wykorzystaniem i pożądanym rozwojem – zgodnym z wymogami dla dóbr o najwyższej światowej wartości. Zatem Plan Zarządzania traktować należy jako dokument programowy, opracowany przez Zarządcę miejsca światowego dziedzictwa [Art. 96, Wytoczne Operacyjne], wyznaczający politykę postępowania, której nadrzędnym celem jest zagwarantowanie, że wyjątkowa uniwersalna wartość, włączając stan integralności i autentyczności z momentu wpisania, są utrzymane lub zostały wzbogacone w czasie.

## PODSUMOWANIE

Ideowe znaczenie współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony zabytków, polega na uczynieniu z idei chronienia zabytków przeszłości obowiązku krajów i społeczeństw, które dążąc do osiągnięcia jak najpełniejszego rozwoju we wszystkich dziedzinach życia, zachowują to, co najcenniejsze dla ich historii, sztuki, kultury, co świadczy o tradycjach narodowych i wkładzie w kulturę ogólnoludzką [Ptaśnik, Sieroszewski, 1969, s. 253]. Zabytki przeszłości, monumentalne budowle, dzieła wybitnych architektów, historyczne zespoły urbanistyczne, odkrycia archeologiczne stanowią nieprzebrane bogactwo narodów, świadcząc o ich talencie twórczym, umiejętności wzbogacania życia przy pomocy piękna form architektonicznych, tworzenia nieprzemijających wartości artystycznych.

Dzisiaj stajemy przed pilną koniecznością stworzenia efektywnego systemu zarządzania dziedzictwem, który byłby przekonujący dla społeczności lokalnych oraz – wraz z właścicielami i użytkownikami zabytków – stanowiłby podstawowe ogniwo opieki nad dziedzictwem [Purchla, 2011, s. 79]. Ta zasadnicza różnica i trudność wynika z faktu, że o ile zabytek należy do przeszłości, o tyle dziedzictwo służy celom współczesnym.

Skoro, chociażby państwo polskie nie radzi sobie ze skutecznym systemem ochrony dziedzictwa kulturowego, skoro istniejący system jest niewydolny zarówno w aspekcie prawnym, organizacyjnym, jak i finansowym, to uspołecznienie procesu ochrony dziedzictwa staje się dzisiaj wyzwaniem chwili. Kapitał społeczny powinien zatem stać się przy tym szansą zarówno dla ochrony dziedzictwa kulturowego, jak i wykorzystania go jako zasobu prorozwojowego.

Zarówno rozważania teoretyczne, jak i doświadczenia z dotychczasowych aplikacji planów zarządzania wykazują, iż plan jest dokumentem o znacznym stopniu uogólnienia. W sferze praktyki wymaga zatem dopełnienia w postaci planów działania, które są krótkoterminowymi, szczegółowymi zapisami planów realizacyjnych odnoszących się do sektorów działań zarysowanych w planie zarządzania [Fortuna-Marek, Siwek, 2015, s. 76]. Dopiero plan zarządzania powiązany z systemem planów działania tworzy strukturę dokumentów stanowiących uniwersalne kompendium – od strategicznych celów po szczegółowe czynności niezbędne do ich osiągnięcia.

Dziedzictwo kulturowe stanowi dziś więc nie tylko przedmiot ochrony, ale i potencjał, który winien zostać wykorzystany dla przyszłego rozwoju. Tylko bowiem umiejętne i harmonijne włączenie dziedzictwa do wielkiej zmiany cywilizacyjnej, jakiej jesteśmy świadkami, daje gwarancję jego skutecznej ochrony, także w przypadku występujących współcześnie zagrożeń ekologicznych.

## LITERATURA

- Fortuna-Marek A., (2015), *Analiza zagrożeń w planach zarządzania dobrami kulturowymi światowego dziedzictwa*, [w:] *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, Szmygin Bogusław (red.), Polski Komitet Narodowy ICOMOS Politechnika Lubelska, Warszawa.
- Fortuna-Marek A., Siwek A., (2015), *Plany Działania jako element systemu zarządzania miejscem światowego dziedzictwa*. [w:] *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, Szmygin Bogusław (red.), Polski Komitet Narodowy ICOMOS Politechnika Lubelska, Warszawa.
- Kongres Konserwatorów Polskich, wyd. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, Warszawa 2005 [por. wypowiedzi Szmygina B., Rouby B.].
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (DzU 1976 Nr 32, poz. 190)
- Kowalski K., (2013), *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie.
- Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2012, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, Cz. II – Zespół Przedsięwzięć Na Wypadek Sytuacji Kryzysowych.
- Kubiak M., (2012) *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych*, [w:] *Bezpieczeństwo i edukacja dla bezpieczeństwa w zmieniającej się przestrzeni społecznej i kulturowej* (red. R. Rosa), Siedlce.
- Marszałek M., (2017) *Pożeracze zabytków. Kamiennym szlakiem po Krakowie*, ([http://www.krakow.friko.pl/html/pozeracze\\_zabytkow.html](http://www.krakow.friko.pl/html/pozeracze_zabytkow.html)), [06.07.2017r.].
- Ogrodzki P., (2013) *Bezpieczeństwo i ochrona dóbr kultury*, Systemy Alarmowe nr 4, Kraków.
- Otwinowski W., (2011) *Wpływ zagrożeń antropogenicznych i naturalnych na bezpieczeństwo człowieka*, Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa 4/2011, Poznań.
- Państwowa Inspekcja Pracy, (2000).
- Ptaśnik M., Sieroszewski W., (1969) *Działalność UNESCO w dziedzinie ochrony dóbr kultury*, *Ochrona Zabytków* 22/4 (87), Warszawa.
- Purchla J., (2011) *W stronę systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, [w:] *Zarządzanie Publiczne*, Hausner J. i Mazur S. (red.), nr 2, 12/2010, Kraków.
- Purchla J., (2011), *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i Norwegii*, Kraków.
- Rozdział 8, *Tekst jednolity: ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. Nr 162, poz. 1568), z uwzględnieniem zmian, *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2014 r.* (Dz.U. 2014 poz. 1446).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (DzU z 2004 r., nr 212, poz. 2153).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (DzU z 2004 r., nr 150, poz. 1579),
- Rzeczpospolita, *Ciepło, gorąco, za gorąco*, (2005) <https://archiwum.rp.pl/arttykul/447740-Cieplo-cieplo-goraco.html>, [06.07.2017r.].
- Szmygin B., (2011), *Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, B. Szmygin (red.), Warszawa.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. 2014 poz. 1446).*

- Wiszniewska E., *Zagrożenia ekologiczne*, 2010, [http://www.eko-samorzadowiec.pl/pl/ekologia/artykuly\\_i\\_porady/430.html](http://www.eko-samorzadowiec.pl/pl/ekologia/artykuly_i_porady/430.html), [06.07.2017r.].
- Wojtaszczyk K. A., Materska-Sosnowska A. (red.), (2009) *Bezpieczeństwo państwa – wybrane problemy*, ASPRA-JR, Warszawa.
- Wrześniewska W. R., (2017) *Globalne konsekwencje katastrof ekologicznych*, Tutoring Gedanensis 2(1) 41–46, Gdynia.
- Wstęp do zalecenia z dnia 19 listopada 1968 r. w sprawie zabezpieczenia dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty publiczne lub prywatne).*
- Wytyczne Operacyjne do Realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa, (2011), UNESCO*
- Wytyczne operacyjne, Aneks 7, Sekcja II Stan zachowania poszczególnych dóbr światowego dziedzictwa, Rozdz. III Czynniki oddziałujące na dobro.*

## PROTECTION OF CULTURAL GOODS AGAINST ENVIRONMENTAL HAZARDS IN THE ECOLOGICAL SAFETY MANAGEMENT BACKGROUND

**Abstract:** Environmental changes that have been triggered by long-term uncontrolled human activity and nature have led to the current situation in which the dangers have emerged, both for the health and human lives, and the devastation of the environment and cultural heritage. Human interference in nature has led to more and more visibility of climate change, biosphere pollution, soil contamination and water intoxication, acid rain and earthquakes. It is us, human beings, to make immediate global changes in all sectors of our lives. Otherwise we will be in complete total destruction. For this we need to change our mentality by raising awareness, which can only change the education of society.

The purpose of this publication is to identify ecological threats that adversely affect the security of cultural property, as well as to identify ways of preserving cultural heritage and addressing environmental threats that have a significant impact on them.

**Keywords:** management of ecological safety, ecological threats, cultural assets, security, cultural heritage.

